

УДК 94(47)"1813/1814"

DOI 10.31.65/2520-6966-2019-12i-97-16-31

П. П. Моціяка

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Генерал П. Х. Вітгенштейн у бойових діях російської армії проти наполеонівської Франції в 1813–1814 рр.

Стаття присвячена дослідженню ролі генерала П. Х. Вітгенштейна у протистоянні з наполеонівською Францією під час закордонного походу російської армії 1813–1814 рр. Розкрито обставини його призначення та наступного звільнення з посади головнокомандувача союзних пруссько-російських військ. Висвітлено бойовий шлях корпусу генерала П. Х. Вітгенштейна у битвах восени 1813 – навесні 1814 рр. на території Німеччини і Франції. Зроблено висновок про те, що обставини, які склалися на завершальному етапі наполеонівських війн, не дозволили П. Х. Вітгенштейну сповна виявити його мистецтво воєначальника.

Ключові слова: Наполеон Бонапарт, наполеонівські війни, антифранцузька коаліція, союзники, Лютцен, Бауцен, Дрезден, Лейпциг.

Історія наполеонівських війн має колосальну історіографію. За найскромнішими підрахунками ми маємо сотні тисяч назв дослідницької літератури. І не виглядає дивним сказане свого часу французьким істориком Альбером Собулем таке: "Історія Наполеона, так само як і історія французької революції, ніколи не буде написана повністю. Від покоління до покоління вона ніколи не перестане збуджувати в людях роботу думки та ентузіазм" [1, с. 4]. Незважаючи на те, що історики вивчали передовсім суто військовий аспект проблеми, тим не менш, зробимо спробу ще раз проаналізувати перебіг подій закордонного походу російської армії після поразки Наполеона в Росії 1812 р. та участь у ньому (в тому числі і недовге головне командування) генерала від кавалерії Петра Християновича Вітгенштейна (1769–1843 рр.).

Не вдаючись до детального аналізу військової кар'єри графа П. Х. Вітгенштейна, зауважимо тільки те, що він брав активну участь у військових діях 1812 р. і заслужив славу "захисника града Петрова" (тобто столиці імперії), коли його корпус зупинив, а згодом і змусив відступити війська маршалів Удіно і Сен-Сіра в районі Полоцька і Вітебська на території Білорусі. На фоні літнього відступу основних

сил російської армії до Москви, успіх військ П. Х. Вітгенштейна мав тоді неабиякий резонанс і вселяв віру в сили опору до того майже непереможного Наполеона.

Крах походу Наполеона Бонапарта до Росії, що завершився ганебним відступом армії вторгнення і вигнанням її за межі Російської імперії, поставив наприкінці 1812 р. перед російською армією нове завдання. У наказі головнокомандувача генерал-фельдмаршала М. І. Кутузова від 27 грудня 1812 р. було, зокрема, сказано: "Не останавлюючись среди геройских подвигов, мы идем теперь далее. Пройдем границы и потщимся довершить поражение неприятеля на собственных полях его" [2, с. 395]. Виникає логічне запитання: а чи не вже так необхідно було російській армії, враховуючи величезні втрати у війні 1812 р., продовжити наступ поза межами Російської імперії? За свідченням сучасників, М. І. Кутузов вважав, що російська армія без поповнення новобранцями і перепочинку до весни, наступати не може. Імператор Олександр I не хотів такого слухати. На його думку, не можна було гаяти ані секунди в такий вирішальний момент, коли Наполеон максимально послаблений, а в Європі розпочинається повстання проти його імперії, та й авторитет Росії як ніколи значний. Армія повинна була вторгнутися в Німеччину для того, щоб встановити контроль над якомога більшою частиною її території та залучити Пруссію та Австрію на бік Росії [3, с. 377]. Інакше кажучи, геополітичний інтерес переважив усі інші розрахунки. Разом з тим було очевидним, що Росія, продовжуючи військову компанію, не могла розраховувати на успіх тільки за рахунок військових засобів. Щоб досягти успіху їй було необхідно мати за союзників Пруссію та Австрію – а це повинен був бути неабиякий дипломатичний успіх Росії, адже до цього армії Пруссії і Австрії були союзниками Наполеона Бонапарта і брали участь у поході 1812 р. до Росії. Пруський фельдмаршал Гнейзенау вже після війни писав про це так: "Якби імператор Олександр після відступу Наполеона з Росії не переслідував завойовника, якби він задовольнився тільки укладенням миру з ним, то Пруссія б і дотепер знаходилася б під впливом Франції, а Австрія не виступила б проти останньої. Тоді б не було острова св. Олени, Наполеон був би ще живий, і одному Богові відомо, як би він відомстив іншим за ті невдачі, яких він зазнав у Росії. Теперішньою своєю незалежністю ми зобов'язані російському союзу" [4, с. 398].

Ймовірно, що остаточно переконав Олександра I продовжувати наступ його статс-секретар К. В. Нессельроде, який мав такі аргументи: "... За будь-якого повороту справ сьогоднішнє становище Росії є

таким, що вона з певністю може, дотримуючись прямого і рішучого способу дій, з честю вийти з війни, яку їй довелося вести. Якими б не були наші сумніви стосовно намірів двох німецьких дворів (має на увазі Пруссію та Австрію – П. М.), Росія нічим не ризикує, зайнявши своїми військами все Варшавське герцогство, оскільки її противники не володіють поки що силами, достатньо організованими для того, щоб негайно напасти на них, і, відповідно, ми завжди будемо мати досить часу, щоб відвести їх на позиції біля Вісли" [5, с. 253].

Як відомо, Наполеон Бонапарт перед своїм від'їздом до Парижа командування армією поклав на маршала Мюрата, який рештки армії вторгнення відвів до східної Пруссії. До Кенігзбергу підійшли також свіжі частини з корпусу Ожеро. Всього тут було до 15 тис. солдатів. Було встановлено зв'язок з корпусом Макдональда, до складу якого входили пруські частини під командуванням генерала Йорка. Крім того, було встановлено зв'язок з корпусами Реньє і Понятовського в районі Варшави і корпусом австрійського фельдмаршала Шварценберга, який теж відступив з Росії. Ці війська нараховували близько 50 тис. чол. У резерві були корпус Ожеро (20 тис. чол.), який був на р. Одер і значні гарнізони в Данцігу і Торні та інших фортецях. Загалом противник мав до 160 тис. солдатів [6, с. 130].

Головнокомандувач російської армії М. І. Кутузов наказував корпусу генерала П. Х. Вітгенштейна не допустити Макдональда до з'єднання з головними силами противника. У середині грудня корпус Вітгенштейна увійшов у зіткнення біля Тільзіта з пруським корпусом Йорка. У результаті переговорів з Йорком 18 (30) грудня в Таурогене було підписано конвенцію, за якою пруські війська повинні були залишатися нейтральними до отримання розпоряджень від короля Фрідріха-Вільгельма. Одночасно з цим Олександр I надіслав королю Пруссії пропозицію про спільні дії проти Франції. Пруський король вагався і відсторонив Йорка від командування та запевнив Наполеона про вірність союзу з ним [6, с. 130–131].

Проте Таурогенська конвенція мала серйозні наслідки. Вона поклала початок переходу пруських військ на бік Росії, всупереч позиції короля. Війська П. Х. Вітгенштейна продовжували тиснути сили Макдональда, який відступав до Кенігзбергу, прагнучи воз'єднатися з основними силами маршала Мюрата. Проте Мюрат, дізнавшись про зраду Йорка, вирішив покинути Кенігзберг і відійти до Вісли та передав командування Ежену Богарне, який у свою чергу відвів війська ще далі, на Одер, залишивши великі гарнізони в Торну і Данцігу. Ці гарнізони стримували значну групу російських військ [6, с. 131].

25 грудня 1812 р. (6 січня 1813 р.) війська П. Х. Вітгенштейна вступили до Кеніґзберга. Населення міста із захопленням вітало російські війська. Залишивши в місті незначну частину війська, корпус продовжив переслідувати противника і підійшов до Данціґа, де був 30-тисячний гарнізон, та блокував його. Лівіше від них йшли війська адмірала Чичагова, які блокували Торн [6, с. 131].

1 (13) січня 1813 р. основні сили російської армії перейшли р. Німан і вторглися у Велике герцогство Варшавське. 18 (30) січня 1813 р. аналогічний Таурогенському договір підписав командувач австрійським допоміжним корпусом фельдмаршал К. Ф. фон Шварценберг. Австрійці без бою здали Варшаву і рушили до Австрії [7, с. 70]. Це означало, що союзники Наполеона вже не вірили в успіх і за першої ж нагоди могли від нього відпасти. Проте, як слушно зауважував свого часу М. Богданович, "австрійський уряд віддавав перевагу діям спроквола, переходячи поступово від союзу з Наполеоном до посередництва між великими державами, а від посередництва до союзу із ворогами Франції" [8, с. 8–9].

З виходом російських військ на Віслу було вирішено важливе стратегічне завдання. У їхніх руках тепер був плацдарм, який дозволяв вести війну в більш вигідних умовах. Разом з тим М. І. Кутузов не мав наміру зупинитися на Віслі і продовжував рух до Одеру. Біля Каліша було розбито саксонський корпус Реньє. Це дало можливість закріпитися на Одері. Вся територія між Віслою і Одером була звільнена від французів. Війська П. Х. Вітгенштейна, залишивши біля Данціґа корпус Штейнгеля, рушили через Познань до м. Кюстрін і далі на Берлін [6, с. 132–133].

Вийшовши на Одер, російське командування організувало так звані "люточі загони", які діяли на лівому березі Одеру в тилу ворога, дезорганізуючи противника і ведучи розвідку. П. Х. Вітгенштейна повідомили, що французи полишать Берлін і відійдуть за Ельбу, як тільки до міста підійде російська піхота. Генерал негайно рушив уперед авангард своїх чисельністю всього в 5 тис. солдатів під командуванням князя Рєпніна-Волконського. 4 березня російські війська увійшли в Берлін, де їх захоплено вітали жителі столиці. П. Х. Вітгенштейн, переповнений радістю від взяття столиці Пруссії, того ж дня доповів М. І. Кутузову: "Переможні прапори його імператорської величності вже майорять у Берліні" [3, с. 389]. Визволення Берліна і відхід французьких військ за Ельбу мали велике значення. Відвоювання столиці сприяло величезному піднесенню бойового духу німців, які хотіли визволення від наполеонівського панування. Крім того, тільки напередодні взяття Берліна Фрідріх-Вільгельм погодився на підписання союзного договору з Росією.

15 (27) у Бреслау (тепер Вроцлав) і 16 (28) лютого 1813 р. були підписані союзні угоди між Пруссією і Росією. Зокрема, було ухвалено: 1) оборонний і наступальний союзи між двома державами; 2) Росія виставляла 150 тис. солдатів, а Пруссія – 80 тис.; 3) держави погодилися не укладати окремо – ні миру, ні перемир'я – з Наполеоном; 4) вжити всі можливі засоби, щоб схилити Австрію до участі в союзі проти Наполеона і увійти в переговори з Великою Британією стосовно надання Пруссії необхідних їй зброї, припасів та субсидій [8, с. 42]. У статті 1 таємних пунктів Калішського договору зазначалося, що Пруссія отримає повну компенсацію за польські землі, які відійшли до Росії на сході, за рахунок територій у північній частині Німеччини (проте усно було домовлено, що малася на увазі Саксонія – союзник Франції) [3, с. 391]. Так почала формуватися нова, шоста антифранцузька коаліція. 22 березня до коаліції приєдналася Швеція. Велика Британія була готова надати союзникам всю необхідну допомогу.

П. Х. Вітгенштейн отримав наказ рухатися на Дрезден, де повинно було статися об'єднання його корпусу та головних сил. Очікуючи підходу пруссаків на чолі з генералом Бюловим, він тим часом спрямував частину військ на Гамбург. У Гамбурзі був французький гарнізон, проте магістрат міста був готовий впустити до міста російські війська. Гамбург був захоплений 7 березня і в різних напрямках до Любека, Бремена, Вердена, Люнебурга було послано невеликі загони російських військ. Поява цих загонів сприяла ліквідації французької адміністрації, відновленню місцевої влади та початку формуванню антифранцузького ополчення. Так, зокрема, в Гамбурзі було сформовано Ганзеатичний легіон, зарахований на російську службу, який складався з 2 батальйонів, 6 ескадронів і який мав на озброєнні 12 гармат [9, с. 89–90].

Для П. Х. Вітгенштейна та багатьох генералів тоді було спокусливо використати патріотичне піднесення в Німеччині і взяти під контроль якомога більше території в Німеччині. Проте головнокомандувач М. І. Кутузов був категорично проти розширення театру воєнних дій: "Опасно растягивать без меры пути действий наши [...] Самое лёгкое дело идти теперь на Эльбу, но как воротимся? С рылом в крови!" [9, с. 104–105]. Головнокомандувач мав рацію і це підтвердилося виступом сил Ежена Богарне проти корпусу Вітгенштейна 26 березня біля містечка Лейцау. Французські війська було зупинено і відкинуто до Магдебурга. Отримавши звістку про цей успіх, М. І. Кутузов писав П. Х. Вітгенштейну: "Победа, ныне вами одержанная, подымет дух пруссаков, и, надеюсь, сделает их теми, какими они были при Фридрихе II, и этим обязаны мы вам" [9, с. 108].

28 березня корпус Вітгенштейна переправився через Ельбу і розташувався в районі Дессау, а М. І. Кутузову було надіслано повідомлення: "В этом положении остануться я до приближения Главной армии, или впредь до вашего повеления, ведя пока малую войну партизанами" [9, с. 110]. Проте зміна ситуації змусила корпус 10 квітня рухатися на Лейпциг. 12 квітня головні сили російської армії увійшли в Дрезден. Французькі війська, очолювані Наполеоном Бонапартом, від Ерфурта прямували теж на Дрезден. Район Дрездена мав тоді панівне стратегічне значення і в планах Наполеона було оволодіти ним, змусити прусаків відступити до Берліна, а росіян – за Віслу.

М. І. Кутузов не мав переважаючих над французами сил, проте вважав, що маючи під рукою 92 тис. війська (54 тис. росіян і 38 тис. прусаків), він зможе завдати Наполеону поразки. У розпал підготовки Дрезденської операції 16 (28) квітня М. І. Кутузов помер [6, с. 134]. Новим головнокомандувачем Олександр I призначив П. Х. Вітгенштейна. На думку Д. Лівена, з багатьох причин він був найбільш підходящою кандидатурою на цю посаду. Жоден інший генерал не отримав стільки перемог у 1812 р., а слава Вітгенштейна тільки примножилася у результаті переможної компанії з визволення Пруссії в 1813 р. Вітгенштейн володів німецькою і французькою мовами і тому міг легко порозумітися із союзниками. Крім того, його турботи про оборону Берліна і внутрішніх районів Пруссії піднесли його в очах прусаків. Єдина проблема, пов'язана з призначенням Вітгенштейна, полягала в тому, що він був молодшим за званням від Милорадовича, Тормасова і Баркляя де Толлі. Але останній був поза розташуванням основних сил, ведучи облогу Торна (Торуня), а два інших генерали так були глибоко ображені цим призначенням, що Тормасов навіть покинув армію і відбув до Росії [3, с. 405].

Союзне командування ухвалило на військовій раді зосередити війська поближче до Лейпцига і тут дати битву. Перше зіткнення основних сил сталося 20 квітня (2 травня) 1813 р. біля Лютцена. Відповідно до диспозиції союзники повинні були першими атакувати противника. Проте у штабі Вітгенштейна не знали, що у Наполеона Бонапарта було 100 тис. солдатів, тобто на кілька тисяч більше (проти 92 тис.) [6, с. 134]. Деяко повільні дії союзників дозволили французам перейти в контратаку. Особисто, очоливши приголовшливу контратаку, Наполеон розколов лінії союзників і якби його недосвідчені війська не були втомлені довгим маршем перед битвою, міг знову повторитися Аустерліц [10, с. 160]. Проте П. Х. Вітгенштейну вдалося відступити у зразковому порядку. Втрати обох сторін були важкими: у французів вони склали 22 тис. (головним чином

постраждав корпус маршала Нея), а в союзників – близько 12 тис. [10, с. 160]. Чи вважати відступ поразкою союзників і особисто П. Х. Вітгенштейна? Не завжди відступ є поразкою. Щоправда, при цьому є втрата території, проте ще важливішим є збереження боєздатності армії. Крім того, не варто забувати про генія Наполеона Бонапарта. Його переможець біля Ватерлоо герцог Веллінгтон зауважував, що присутність Наполеона на полі битви "створювала перевагу 40 тис. чол." [1, с. 106].

Відійшовши від Лютцена, союзники підготували позиції біля Бауцена. Сюди підійшли також війська Баркляя де Толлі та пруссаки під командуванням Клейста. Біля Бауцена союзники мали всього 96 тис. чол. і 636 гармат. У Наполеона було 143 тис. чол. та 350 гармат. Позиція біля Бауцена була вигідною в стратегічному відношенні, оскільки забезпечувала зв'язок між Росією і Пруссією, з одного боку, і з Австрією – з іншого. Проте в тактичному відношенні вона була незручною, оскільки характер місцевості дозволяв вести переважно оборону й ускладнював наступ [6, с. 135].

8 (20) травня Наполеон Бонапарт розпочав битву своїм наступом на позиції союзників. Його удавані атаки на лівий фланг союзників переконали Олександра I в тому, що основна загроза буде саме з лівого флангу, щоб відтиснути союзників від австрійського кордону і тим самим поховати їх надії на спільні дії з австрійцями. П. Х. Вітгенштейн, навпаки, справедливо вважав, що головна небезпека загрожує з півночі, тобто з правого флангу. Він говорив: "Ручаюсь головой, что эта атака ложная. Наполеон хочет обойти нас с правого фланга и обростит к Богемии" [8, с. 260]. Проте на той час Олександр встиг розчаруватися у Вітгенштейні і діяв більше самостійно, будучи де факто головнокомандувачем [3, с. 413]. Вранці 9 (21) травня відновилися бойові дії. Помилки маршала Нея на правому фланзі дозволили союзникам мати шлях для відступу. За свідченням саксонського офіцера Одедебена, який був у штабі Наполеона, "росіяни відступали дуже впорядковано" і "провели відступ, який може вважатися тактичним шедевром [...] хоча лінії союзників були зім'яті по центру, французам так і не вдалося ні відрізати частину армії противника, ні захопити ворожу артилерію" [10, с. 160]. Для Наполеона результат битви біля Бауцена став великим розчаруванням. Замість вирішальної перемоги він всього лише відтиснув противника вздовж лінії його відступу, втративши 25 тис. чол. проти 10 850 чол. вбитими і пораненими сил коаліції [3, с. 415].

Переслідування відступаючих військ теж дало мало радості. На думку більшості дослідників, розвинути успіх Наполеону Бонапарту

завадило те, що він не зміг замінити десятки тисяч коней, втрачених під компанії в Росії, тому дуже не вистачало кавалерії саме для переслідування відступаючих. Відомий своєрідний вислів Наполеона: "Кавалерія є корисною до, під час і після битви" [5, с. 390], тобто особливо для переслідування і повного розгрому противника. Що власне і сталося після Бауцена – союзники зуміли без особливих втрат, вміло ведучи ар'єргардні бої, відійти на східний берег Ельби.

Підсумок двох битв для репутації П. Х. Вітгенштейна був несприятливим. Розуміючи, що повної довіри з боку Олександра I надалі не буде і бачачи прагнення імператора до головнокомандування, генерал П. Х. Вітгенштейн, "столь же великодушный, как и храбрый" [11, с. 187], подав прохання звільнити його від командування союзними військами і рекомендував на цю посаду Баркляя де Толлі. Мотивами генерала були міркування, що "генерал Барклай де Толли, [...] гораздо меня старше, и у которого я всегда находился в команде; и ныне почту я за удовольствие быть под его начальством" [9, с. 228]. Олександр I задовольнив рапорт і 17 (29) травня призначив головнокомандувачем М. Б. Баркляя де Толлі.

23 травня (4 червня) було за австрійського посередництва на шість тижнів було укладено перемир'я між Францією, Росією і Пруссією. Обидві сторони були вкрай зацікавлені у перемир'ї, оскільки багатомісячні битви виснажили війська, які потребували і відпочинку і поповнення резервами. Разом з тим під час перемир'я коаліція розширилася. 2 (14) червня до коаліції офіційно приєдналася Велика Британія. 15 (27) червня за умовами конвенції, підписаної у Рейхенбаху, Австрія взяла на себе зобов'язання посередника на переговорах стосовно умов майбутнього миру з Францією. Проте у випадку відмови Наполеона прийняти умови союзників австрійці повинні були приєднати свої війська до російсько-пруських. Коли стало відомо, що Франція тягне час, не пристаючи на умови союзників, перемир'я було перервано. 31 липня (12 серпня) Австрія оголосила війну Франції [7, с. 71]. Військові дії відновилися.

Союзні війська були розділені на три армії. Головна, чи Богемська, армія прикривала Відень і нараховувала 235,2 тис. чол. (з яких 75,4 тис. – російських, 49,3 тис. – прусських і 110,5 тис. – австрійських солдатів) і 672 гармати. Командував армією фельдмаршал Шварценберг (який, на думку Богдановича, "ніколи не відзначався ні силою волі, ні швидкістю думки" [12, с. 149–150]). Північна армія, що прикривала Берлін, нараховувала 158,8 тис. чол. (з яких російських – 29,6 тис., шведських – 24 тис. і прусських – 78 тис. солдатів) і 340 гармат. Командував армією колишній маршал Наполеона, а тепер шведський

спадковий принц Бернадот. Сілезька армія мала 100 тис. чол. (з яких 61,2 тис. російських і 38,2 тис. пруських солдатів) і 330 гармат. Командував цією армією пруський генерал Блюхер. Крім того, з Польщі на театр воєнних дій у Саксонію рухалася російська армія Беннігсена, яка нараховувала 60 тис. чол. Головнокомандувачем було призначено Шварценберга [6, с. 137]. Трохи менші сили міг зібрати Наполеон Бонапарт.

Корпус П. Х. Віттенштейна (32 тис. солдатів і 92 гармати) [8, с. 466] увійшов до складу Богемської армії. Очолював російську частину Богемської армії М. Б. Барклай де Толлі. 8 (20) серпня Богемська армія вирушила чотирма колонами на Дрезден. 14–15 (26–27) серпня біля Дрездена Головна армія союзників була розгромлена Наполеоном і відступила в Чехію. Корпус П. Х. Віттенштейна разом з 8-ю пруською бригадою був залишений в ар'єргарді біля Дрездена прикривати відступ головних сил і вранці 16 (28) серпня, виконавши завдання, став наздоганяти головні сили [12, с. 196].

На перехоплення відступаючої армії Наполеон Бонапарт вислав корпус генерала Вандама, проте 17–18 (29–30) серпня біля Кульма корпус Вандама був розгромлений, а сам генерал потрапив у полон. Перемога біля Кульма дещо згладила невдачу біля Дрездена. Пруський король Фрідріх-Вільгельм III в честь цієї перемоги заснував новий орден – Залізний хрест, яким було нагороджено всіх учасників бою 19 (29) серпня [6, с. 72]. Невдовзі було отримано повідомлення про перемоги здобуті Сілезькою армією Блюхера біля Кацбаху та Північною армією Бернадота біля Гросс-Беєрена [12, с. 250].

Перемога біля Кульма дала можливість припинити відступ і за декілька днів головні сили армії Шварценберга знову рушили у напрямку Дрездена. 28 серпня (9 вересня) Австрія офіційно приєдналася до коаліції з Росією і Пруссією, підписавши Тепліцькі угоди. Союзники домовилися виставити проти Франції по 150 тис. війська і не укладати з Францією сепаратних угод, відновити Австрію і Пруссію в кордонах 1805 р., скасувати Рейнський союз, позбавити Францію всіх її завоювань у Німеччині [7 с. 73].

Союзники вирішили використати нову ситуацію, пов'язану з перемогою біля Кульма і маючи значну перевагу в силах, щоб розгромити французькі війська в Саксонії. Напрямок руху всіх трьох союзних армій був на Лейпціг, де знаходився Наполеон Бонапарт. Саме біля Лейпцига 4–7 (16–19) жовтня у триденній битві фактично завершилася компанія 1813 р. Це була наймасштабніша битва наполеонівських війн, відома як "битва народів". Задум Наполеона

полягав у тому, щоб могутнім ударом спочатку розгромити Богемську армію, яка підійшла до Лейпцига першою, а потім, коли з'являться Сілезька і Північна армії, завдати поодиноці поразки і цим арміям. У союзників на початок битви біля Лейпцига у Богемської армії було 145 тис. солдатів і 578 гармат, а в Сілезької – 55 тис. і 315 гармат. Північна армія знаходилася тоді в Галле, в 30 км від Лейпцига, а Північна – у Вальдсгаймі, в 40 км [6, с. 140–141]. Французи мали на день початку битви 170 тис. солдатів і 717 гармат. Інші сили були або в резерві, або охороняли прилеглі комунікації [6, с. 140].

Напередодні битви Богемська армія була розподілена на три групи і спільний резерв. У першу групу увійшли 4 російських корпуси (в т. ч. і корпус П. Х. Вітгенштейна) та 2 пруських під спільним командуванням М. Б. Баркляя де Толлі. Завданням цієї групи було атакувати французькі позиції на фронті Зейферстайн-Греберн. Війська Баркляя де Толлі вранці 4 (16) жовтня перейшли в атаку й оволоділи запланованими пунктами, проте контратака французів призвела до втрати цих позицій і відступу. Удар чотирьох кавалерійських корпусів маршала Мюрата по Богемській армії не мав вирішального успіху. У перший день битви обидві сторони втратили десь по 30 тис. чол. [6, с. 141–142].

5 (17) жовтня Богемська армія і французькі війська проводили перегруповання і тільки під вечір сталася незначна сутичка. На інших ділянках битви Сілезька і Північні армії вели запеклі бої. Пропозиція Наполеона Бонапарта до союзників стосовно мирних переговорів залишилася без відповіді. 6 (18) жовтня напруга битви зросла, проте без помітного успіху для обох сторін. На кінець дня французи відступили ближче до передмість Лейпцига. У ніч на 7 (19) жовтня Наполеон віддав наказ на відступ. Від несподіванки союзники навіть розгубилися і не відразу атакували французів, які відступали. Вони перегрупувалися, утворивши три колони: російську (П. Х. Вітгенштейна), пруську (Клейста) й австрійську (Коллоредо). Битва досягла свого піку. В авангарді наступу весь час були війська під командуванням П. Х. Вітгенштейна і першими вступили в столицю Саксонії. Наприкінці дня союзники захопили весь Лейпциг. Втрати Наполеона за три дні боїв склали 60 тис. вбитими, 30 тис. пораненими і полоненими і 325 гармат. Союзники втратили майже 54 тис. чол. [6, с. 142–143]. Хоча Наполеон Бонапарт і покинув Лейпциг, проте він не вважав себе переможеним, оскільки вивів з поля битви 100 тис. армію, яка рухалася на Ерфурт. Там знаходилися значні запаси зброї та продовольства. Союзники переслідували французьку армію, але без особливого завзяття.

Наполеон Бонапарт, поповнивши армію припасами, проте продовжив відступ до Рейну. Неузгоджені дії союзних військ та помилки їхніх командирів не дозволили їм у битві біля Ганау розгромити Наполеона. 23 жовтня (4 листопада) французи підійшли біля Майнца до Рейну і почали переправу на його лівий берег. Наполеон відбув до Парижа, а оборону Рейна доручив своїм маршалам: Віктор стояв на правому фланзі біля Страсбурга, біля Кобленца в центрі розташовувалися війська Мармона, а на лівому фланзі розташовувалися війська Макдональда. 300-кілометровий простір по Рейну прикривала тільки 60-тисячна армія [6, с. 143]. Богемська і Сілезька армії прибули до Рейну за декілька днів і, не плануючи переправи, зупинилися. Північна армія вела воєнні дії на півночі Німеччини проти французьких і датських військ.

У ті дні Барклай де Толлі відправив імператору Олександрю I рапорт про стан російської армії наприкінці осінньої компанії 1813 р. Він зауважував, що "за всіх, проте, гучних успіхів нинішньої компанії треба визнати, що [...] вона коштувала нам половини армії!" і додавав, що в деяких підрозділах кількість вибулих була значно більшою. "Кавалерія графа Вітгенштейна не має і четвертої частини того, з чим вона виступила із Сілезії наприкінці серпня [...] Стосовно амуніції і особливо в чоботях, сорочках і одягу, солдати зазнають крайньої скрути" [3, с. 590–591]. Армія потребувала поповнення і відпочинку і за 7 тижнів, що вона перебувала на Рейні ситуацію вдалося суттєво виправити. Так, зокрема, надійшло істотне поповнення у війська очолювані П. Х. Вітгенштейном – до 16 тис. чол. На думку генерала, поповнення було в прекрасному стані [3, с. 591].

У листопаді 1813 р. канцлер Австрійської імперії К. Меттерніх запропонував Наполеону Бонапарту провести "природні кордони" по Рейну, Альпах і Пірінеях за умови відмови від інших територій. У свою чергу, Наполеон запропонував укласти перемир'я. Не дочекавшись конкретних пропозицій від Франції, союзники наприкінці грудня стали переходити Рейн. На початок компанії 1814 р. вони вже мали близько 900 тис. чол. на різних напрямках і скрізь тиснули французів [7, с. 74–75].

Протягом січня 1814 р. союзники захопили значну частину території східної Франції, позбавивши Наполеона скористатися людськими ресурсами, податковими зборами і запасами продовольства з цих районів. Це істотно послабило військову машину Наполеона в момент мобілізації всіх ресурсів країни. Діючи відповідно до узгодженого плану, Північна армія Бернадота (60 тис.) наступала через Нідерланди; Сілезька армія Блюхера (75 тис.) наступала долиною

Мозеля в напрямку Лотарингії; Північна армія Шварценберга (210 тис.) перетнула Швейцарію і рухалась до ущелини Бельфор. Спільною метою армій був Париж [10, с. 165].

На нараді в Брієнні 21 січня (2 лютого) було ухвалено продовжувати наступ, але не з'єднаними силами обох армій, а роз'єднаними, оскільки, "якби вони залишилися разом, їх було б неможливо прогнати" [3, с. 601]. Головна армія Шварценберга повинна була наступати на Париж долиною р. Сена, а армія Блюхера – долиною р. Марна. Зв'язуючою ланкою між ними повинен був бути корпус Вітгенштейна. Фактично обидві армії діяли самостійно, без необхідного зв'язку між собою [6, с. 151]. Біля м. Труа Наполеон Бонапарт вирішив розбити армію Блюхера. У результаті масованого удару французької армії були розгромлені корпуси Олсуфєва, Сакена і Йорка. Біля м. Ошана Наполеон атакував авангард Блюхера, а потім і основні сили Сілезької армії. Низкою послідовних ударів французи завдали тяжких втрат армії Блюхера і вона відступила до м. Шалон [6, с. 152].

Шварценберг спробував виправити ситуацію і готував переправу через Сену. На правий берег Сени було переведено корпуси Вітгенштейна і Вреде. Вважаючи, що цими корпусами рухається вся армія Шварценберга, Віктор і Удіно відійшли до р. Ієр і з'єдналися з корпусом Макдональда. Таким чином, вони силами в 40 тис. чол. прикривали Париж з півдня [6, с. 153]. Паралельно з військовими діями між всіма учасниками війни йшли дипломатичні переговори в м. Шатільйон стосовно умов завершення війни.

Завдавши поразки Блюхеру, Наполеон тепер переніс свою увагу на армію Шварценберга, яка рухалася долиною Сени і 2 (16) лютого знаходилися на відстані трьох-чотирьох днів до столиці Франції. Головна армія союзників у першій лінії складалася з чотирьох корпусів (один з них – російський П. Х. Вітгенштейна), кожен з яких йшов окремою дорогою. Як зазначав Д. Лівен, Вітгенштейну настільки набридла повільність Шварценберга, що його корпус просунувся вперед далі інших корпусів союзників. Його авангард (4 тис. солдатів) під командуванням П. П. Палена 3 (17) лютого опинився під ударом. П. П. Пален був гарним ар'єргардним командиром, проте зі своїми 4 тис. бійців він був приречений, оскільки П. Х. Вітгенштейн не встиг надіслати підмоги. Кавалерії, щоправда, вдалося вирватися з оточення, але з 338 бійців Естляндського піхотного полку на кінець дня живими залишилося тільки 3 офіцери і 69 солдатів. Цей полк хоробро воював під командуванням П. Х. Вітгенштейна в 1812 р., а також біля Кульма і Лейпцига в 1813 р. Всю провину за втрату авангарду взяв

на себе генерал П. Х. Вітгенштейн. Наступний наступ Наполеона відкинув всю армію союзників знову за Сену [3, с. 611].

Через декілька днів корпус П. Х. Вітгенштейна нарешті поквитався з противником за розгром авангарду П. П. Палена. 15 (27) лютого біля Бар-сюр-Об було розгромлено корпуси маршалів Удіно і Макдональда, після чого союзники знову перейшли в наступ на столицю Франції і 9 (21) березня розгромили французькі війська біля Арсі-сюр-Об [7, с. 76]. Під час бою 15 (27) лютого генерал П. Х. Вітгенштейн був тяжко поранений в ногу і за рапортом здав командування корпусом. Його шлях на Париж у цій компанії завершився.

Як відомо, 18 (30) березня гарнізон Парижа капітулював і наступного дня у столицю Франції вступили союзні війська. 11 (23) квітня було підписано конвенцію про загальне перемир'я.

Протягом 1813 р. генерал П. Х. Вітгенштейн отримав цілу низку нагород. Так, зокрема, за Лютценську битву він отримав орден Св. Андрія Первозваного, за Лейпцізьку битву – золоту шаблю "за храбрість" з діамантами і лаврами. Крім того, враховуючи особисту заслугу генерала у визволенні Пруссії та особливу турботу стосовно безпеки визволених районів, король Пруссії нагородив його орденами Чорного Орла і Червоного Орла в березні 1813 р. Імператор Австрії нагородив його в 1813 р. військовим орденом Марії Терезії двох ступенів, а герцог Баденський – орденом Вірності. Наприкінці 1813 р. П. Х. Вітгенштейну було "пожаловано в ознаменування воєнних подвигів, оказаних в прошлогодню кампанію внести в герб надпись: "Чести моей никому не отдам" [13].

Оцінюючи роль і місце генерала від кавалерії Петра Християновича Вітгенштейна в подіях 1813–1814 рр., можна зауважити, що він зумів утримати ту планку слави, яку він встановив ще в 1812 р. Важко не погодитися з відомим військовим істориком XIX ст. О. І. Михайловським-Данилевським, який після Бауцена так говорив за фігуру П. Х. Вітгенштейна: "Сойдя с високого звання, до тех пор им занимаемого, Граф Витгенштейн сохранил любовь к себе войск, и высокое место в летописях военных. Имя Защитника Петрова Града всегда останется драгоценным для России. Тогда, когда сердце каждого Русского обливалось кровью, при чтении безпрестанных донесений об отступлении армий, и одна область России за другою переходила во власть Наполеона, частые благодарственные молебствия за поражение неприятелей Графом Витгенштейном подкрепляли дух Русского народа и согревали надежду на помощь Божию" [9, с. 230].

На його долю випало недовго очолювати російсько-прусські війська навесні 1813 р., хоча і без особливого успіху. У битвах біля

Лютцена і Бауцена він не зумів завдати поразки самому Наполеону. Причин тут, на мою думку, всього дві. Перша – це, безумовно, геній Наполеона Бонапарта, який військовим талантом перевершував усіх своїх противників. Друга, це те, що дії П. Х. Вітгенштейна зковувала присутність Олександра I при прийнятті рішень, про що було вказано вище. Як тільки він, повернувшись до командування корпусом чи колоною головних сил, ставав самостійним у прийнятті рішень, він здебільшого отримував успіх. Це було видно під час бойових дій у Саксонії, біля Дрездена і Лейпціга. Обставини, які склалися на театрі воєнних дій, а також дипломатичні міркування Олександра I про дієвість союзу Росії, Пруссії та Австрії не дозволили генералу П. Х. Вітгенштейну сповна виявити своє мистецтво воєначальника.

Література

1. Исдейл Чарльз Дж. Наполеоновские войны. Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. 544 с.
2. Хрестоматия по русской военной истории / ред. Л. Г. Бескровный. Москва: Воениздат, 1947. 640 с.
3. Ливен Д. Россия против Наполеона: борьба за Европу, 1807–1814. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. 679 с.
4. Шумигорский Е. С. Кто освободил Пруссию в 1813 году? Русская старина. Т. CLIX, 1914, сентябрь. С. 389–401.
5. Россия и Европа. Эпоха Наполеоновских войн. Москва: Р. Валент, 2012. 412 с.
6. Бескровный Л. Г. Русское военное искусство XIX в. Москва: Наука, 1974. 361 с.
7. Айрапетов О. Внешняя политика Российской империи (1801–1914). Москва: Европа, 2006. 672 с.
8. Богданович М. История войны 1813 года за независимость Германии по достоверным источникам. 723 с. Т. I.: От перехода русских войск за границу до открытия действий в августе после перемирия. Санкт-Петербург: В типографии Штаба Военно-Учебных Заведений, 1863.
9. Михайловский-Данилевский А. И. Описание войны 1813 года. Санкт-Петербург, 1840. Ч. 1. 400 с.
10. Дюпюи Р. Эрнест, Дюпюи Тревора Н. Всемирная история войн. Санкт-Петербург, Москва: Полигон; АСТ, Книга третья. 1800 год – 1925 год. 1998. 1018 с.
11. Бантыш-Каменский Д. Н. Биографии российских генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов с 48 портретами. Санкт-Петербург: В типографии Третьего департамента Министерства Государственных Имуществ, 1840. Часть третья. 236 с.
12. Богданович М. История войны 1813 года за независимость Германии по достоверным источникам. Санкт-Петербург: В типографии Штаба Военно-Учебных Заведений, 1863. Т. II.: От возобновления военных действий после перемирия до прибытия Союзных армий к Рейну. 850 с.

13. Витгенштейн Пётр Христианович URL: http://allpetrischule-spb.org/index.php?title=Витгенштейн,_Пётр_Христианович

References

1. Isdeil Charlez, Dj. (1997). *Napoleonovskije vojny* [The Napoleonic Wars]. Rostov-na-Donu: Fenix [in Russian].
2. Beskrovnyi, L. G. (Ed.) (1947). *Hrestomatija po russkoj vojennoj istorii* [The chrestomathy of the Russian military history] Moskov: Vojenizdat [in Russian].
3. Liven, D. (2012). *Rossija protiv Napoleona: borba za Evropu, 1807–1814* [Russia against Napoleon: the fight for Europe, 1807–1814]. Moskov: Rossijskaja politicheskaja encyklopedija (ROSSPEN) [in Russian].
4. Shumigorskij, E. S. *Kto osvobodil Prussiju v 1813 godu?* [Who liberated Prussia in 1813?]. *Russkaja starina* [The Russian antiquity]. Vol. CLIX, 1914, september. 389–401 [in Russian].
5. (2012). *Rossija i Evropa. Epoha Napoleonovskih vojn* [Russia and Europe. The era of the Napoleonic Wars]. Moskov: "R. Valent" [in Russian].
6. Beskrovnyj, L. G. (1974). *Russkoje vojennoje iskusstvo XIX v.* [The Russian military art of the 19th century]. Moskov: Nauka [in Russian].
7. Ajrapetov, O. (2006). *Vneshnjaja politika Rossijskoj imperii (1801–1914)* [The foreign policy of the Russian Empire (1801–1914)]. Moskov: Evropa [in Russian].
8. Bogdanovich, M. (1863). *Istorija vojny 1813 goda za nezavisimost Germaniji po dostovjernym istochnikam* [The history of the war of 1813 for the independence of Germany according to the reliable sources]. Vol. I. *Ot perehoda russkikh vojsk za granicu do otkrytija dejstvij v avguste posle peremirija* [From the transition of Russian troops abroad to the opening of operations in August after the armistice]. SPb: V tipografiji Shtaba Vojenno-Uchebnyh Zavedenij [in Russian].
9. Mihajlovskij-Danilevskij, A. I. (1840). *Opisanije vojny 1813 goda* [The description of the war of 1813]. Vol. I. SPb [in Russian].
10. R. Ernest Dupuy and Trevor N. Dupuy. (1998). *Vsemirnaja istorija vojn* [The Harper Encyclopedia of military history. From 3500 B. C. to the Present]. Kniga tretija. 1800 god – 1925 god. SPb., Moskov: Poligon; AST [in Russian].
11. Bantysh-Kamenskij, D. N. (1840). *Biografiji rossijskikh generalisssmusov i feldmarshalov s 48 portretami* [The biographies of Russian Generalissimo and Field Marshals with 48 portraits]. Chast tretija. SPb: V tipografiji Tretijego departamenta Ministerstva Gosudarstvennyh Imushestv [in Russian].
12. Bogdanovich, M. (1863). *Istorija vojny 1813 goda za nezavisimost Germaniji po dostovjernym istochnikam* [The history of the war of 1813 for the independence of Germany according to the reliable sources]. Vol II. *Ot vozobnovlenija vojennyh dejstvij posle peremirija do pribytija sojuznyh armij k Rejnu* [From the resumption of hostilities after the armistice to the arrival of the Allied armies in the Rhine]. Sankt Peterburh: V tipografiji Shtaba Vojenno-Uchebnyh Zavedenij [in Russian].
13. Vitgeshtein Petr Christianovich. [Wittgenstein Peter Khristianovich]. URL: http://allpetrischule-spb.org/index.php?title=Vitgeshtein,_Petr_Christianovich/512. 23. 07. 2019/ [in Russian].

P. P. Motsiaka

PhD, Associate Professor of the Department of World History and International Relations, Mykola Gogol State University of Nizhyn

General P. H. Wittgenstein in the fighting of the Russian army against Napoleonic France in 1813–1814

The article is devoted to the study of the role of General P. Kh. Wittgenstein in confrontation with Napoleonic France during the Russian army's foreign campaign of 1813–1814. The defeat of Napoleon's army in Russia necessitated the continuation of hostilities outside the Russian Empire in order to prevent the restoration of the "Great Army" and neutralize the allies of France. Emphasized on the regularity of the appointment of P. H. Wittgenstein as a commander-in-chief after the death of M. I. Kutuzov, because he was the most successful military commander in 1812. The battle way of the corps of General P. Kh. Wittgenstein in the battles of the fall of 1813 – the spring of 1814 on the territory of Germany and France is highlighted. The direct course of the key battles of 1813 (near Lutzen, Bautzen, Dresden, and Leipzig), which was decisive in the confrontation with the Sixth Coalition with Napoleonic France, is examined in detail. The author shares the opinion of some researchers that the presence of Emperor Alexander I at the headquarters of the commander-in-chief hindered his actions and did not allow him to be more independent in the making decisions, which was led to the failure of the Union Army. At the same time, the release of General P. H. Wittgenstein and the appointment of commander-in-chief of the Austrian Schwarzenberg was more a political step than the result of previous failures of the Allied army. According to the author, it was undisputed that the body of the P. H. Wittgenstein played a leading role in the allied army, and in particular the first to broke into Dresden after the "battle of the nations" near Leipzig. The little-known details of the fighting of General P. H. Wittgenstein's corps in winter-spring 1814 in France were also traced. It was concluded that the circumstances that emerged at the final stage of the Napoleonic wars did not allow P. Kh. Wittgenstein fully reveal his art of warlord.

Key words: Napoleon Bonaparte, Napoleonic wars, anti-French coalition, allies, Lutzen, Bautzen, Dresden, Leipzig.